

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

4-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

D.R.Kapizova, I.I.Zokirov Mevali bog'lar koksidlari entomofaglarining sistematik tahlili (Sharqiy Farg'ona hududi misolida)	101
R.N.Mo'minova Qoradaryo havzasi yuksak suv o'simliklarining bioekologik xususiyatlari.....	106
S.D.Dadaev, D.A.Paluaniazova О фаунистических и экологических особенностях гельминтов мелкого рогатого скота Каракалпакстана	110
S.B.Orifov, F.R.Xolboyev Hind chumchug'i- <i>Passer indicus</i> ning O'zbekistonda ko'payish xususiyatlari va ahamiyati	116
N.K.Devonova, G.S.Mirzayeva, B.E.Soyibnazarov, Sh.E.Tursunboyeva Surxon davlat qo'riqxonasining tangachaqanotli hasharotlari (insecta: lepidoptera)	121
M.A.Axmadjonova Farg'ona vodiysida tarqalgan <i>Sitona</i> Germar, 1817 avlodi (Coleoptera: Curculionidae)ga mansub turlarning bioekologik xususiyatlari.....	127
V.A.Karimov, M.Nazarov Jadal texnologiyada arpa yetishtirish	133

GEOGRAFIYA

Y.I.Ahmadaliyev, X.A.Abduvaliyev Aholi zichligini aniqlashda yer sig'imi uslubidan foydalanish	142
I.O.Sulaymonov O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning ayrim jihatlarini	146
Q.S.Yarashev, A.I.Xayitbayev Xorazm viloyati voha landshaftlarining shakllanishi va rivojlanishi	150
I.Aripov, R.Mariya Sirdaryo viloyatida sho'rlangan hududlarni melioratsiyalashtirish samaradorligining iqtisodiy baholanishi	154
A.U.Usmonov, A.K.Ergashev Shahar aholi manzilgohlari shakllanishi va rivojlanishining nazariy asoslari (Vobkent tumani misolida)	161
O.N.Xakimov Kollektor geotizimlaridagi relyefning havzaviy strukturasi	166
O.N.Xakimov Yer yuzasini kartografik ideallashtirish va uning relyef strukturasi tadqiq qilishdagi o'rni.....	178

ILMIY AXBOROT

Y.E.Altiboyev Tarixiy manbalarda keltirilgan Qashqadaryo daryosi to'g'risidagi ma'lumotlar tahlili	190
A.A.Akramov Oliy ta'lim tizimida ekologik o'quvni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minotini takomillashtirish modeli.....	195
M.J.Urinov Kambag'allikning sivilizatsion ko'chish dinamikasi va uning o'ziga xos xususiyatlariga falsafiy tavsif	199
B.F.Abdishukurov Markaziy Osiyodagi hududiy-chegaraviy muammolar (1924-yildan keyingi voqealar xususida).....	203
A.M.To'rayev Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish asosida kasbiy takomillashtirish	207
Sh.M.Kadirov Talabalarda tarixiy voqelikka nisbatan analogik xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish	210

UO'K: 378.014.15

OLIY TA'LIM TIZIMIDA EKOLOGIK O'QUVNI MODERNIZATSIYALASHGAN DIDAKTIK TA'MINOTINI TAKOMILLASHTIRISH MODELI**МОДЕЛЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МОДЕРНИЗИРОВАННОГО ДИДАКТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ****A MODEL FOR IMPROVING THE DIDACTIC PROVISION OF MODERNIZING ECOLOGICAL EDUCATION IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM****Akramov Adhamjon Abarjon o'g'li**

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim tizimida ekologik o'quvni modernizatsiyalashning didaktik ta'minotini takomillashtirishning nazariy asoslari, ekologik o'quvni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minotini takomillashtirish tizimi va samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida ekologik o'quvni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minotini takomillashtirish modeli tahlil qilingan.

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические основы совершенствования дидактического обеспечения модернизации экологического образования в системе высшего образования, система и эффективность совершенствования модернизированного дидактического обеспечения экологического образования. Также были проанализированы модель совершенствования модернизированного дидактического обеспечения экологического образования в системе высшего образования.

Abstract

The article examines the theoretical basis of improving the didactic support of the modernization of environmental education in the higher education system, the system and effectiveness of the improvement of the modernized didactic support of environmental education. Also, model of improvement of modernized didactic provision of environmental education in the higher education system were analyzed.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ekologiya, ekologik ta'lim, ekologik o'quv, didaktik, modernizatsiya, ekoteologik, pedagogik, ekoetik, global, tizimli tahlil, pedagogik eksperiment, monitoring, adaptatsiya, kreativ.

Ключевые слова: высшее образование, экология, экологическое образование, экологическое образование, дидактический, модернизация, экологоэкологический, педагогический, экоэтический, глобальный, системный анализ, педагогический эксперимент, мониторинг, адаптация, креативный.

Key words: higher education, ecology, ecological education, ecological education, didactic, modernization, ecotheological, pedagogical, ecoethical, global, systematic analysis, pedagogical experiment, monitoring, adaptation, creative.

KIRISH

Bugungi kunda integratsion ta'limni tashkil etish va shu asosda talabalarda turli bilim va ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ekologik o'quvni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minotini takomillashtirish integrativ ta'lim asosida yuzaga keladi. Chunki ekologik bilim va ko'nikmalarni etika fani asosida shakllantirish va axloqiy tamoyilolar asosida mustahkamlash integratsion ta'lim asosida olib boriladi. Talabalarda ekoetik kompetetlikni shakllantirish muammosini tadqiq etishdan avval kompetetlik va kompetentli yondashuvning mazmun-mohiyatini ko'rib chiqish, ularning tahlilini olib borish ekologik etikaga doir kompetetlikni shakllantirishning ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ekologik ta'limni didaktik ta'minotini modernizatsiyalash masalalari Amerika va G'arb mamlakatlari faylasuflari I.Kant, G.Gegel, I.G.Fixte, F.Shelling kabi klassik davr mutafakkirlarning

ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, I.L.Vershok, N.A.Sheyafetdinova, Y.A.Shishkina, YE.I.Balakina, E.Xoshimova, E.Karimova, Y.Shodimetov, S.Mamashokirov, E.Usmonov, H.Salomova, D.Rasilov, A.K.Berdimuratova, S.Sanginov, Sh.P.Maxmudov, A.Axmedov, A.Qo'ldoshev tadqiqotlarida tahlil qilingan.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Talabalarda ekoetik kompetentlikni shakllantirish muammosini tadqiq etishdan avval kompetentlik va kompetentli yondashuvning mazmun-mohiyatini ko'rib chiqish, ularning tahlilini olib borish ekologik etikaga doir kompetentlikni shakllantirishning ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mamlakatimizda turli sohalarda qanchadan-qancha o'z kasbining ustalari – kompetentli yoki mahoratli insonlar faoliyat ko'rsatmoqdalar. Oliy o'quv yurtlarida ko'plab iqtidorli yoshlar tahsil olmoqdalar, kasb-hunarni egallayotgan yoshlar ham talaygina. Ularning hammasi o'qish-o'rganish jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarni nima uchun ta'lim olayotganliklarini anglagan holda o'z vaqtida bosqichma-bosqich puxta egallab borishmoqda. Shu kungacha dunyo tajribasida yig'ilgan barcha tajribalarni umumlashtirgan tarzda ta'lim – kishini hayotga, jumladan mehnatga tayyorlash uchun unga tizimlashgan, muddatli, rasmiy, tegishli, bilim, ko'nikma, malaka – kompetensiya berish vositasi, deyish mumkin.

Yuqorida keltirilgan mulohazalardan kelib chiqib, ta'lim jarayonida talabalarda "kompetensiyani shakllantirish" emas, balki "kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim" deyish har jihatdan o'rinlidir. Unga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim – kishiga tizimlashgan, muddatli, rasmiy, tegishli, bilim, ko'nikma, malakalarni berish orqali uni muayyan mahorat, qobiliyat yoki layoqat darjasiga ega qilish orqali hayotga, jumladan mehnatga (kasbga) tayyorlash vositasi. Shuning uchun ham "Barqaror rivojlanish uchun ta'lim "aynan ta'limni tizimlashgan bosqichlari doirasida kishini muayyan bir kompetentlik darajasida tayyorlash deyish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda kollej, bakalavr, magistr, fan doktorini diplomi yoki uning kasbiy klassifikatordagi shifriga qarab emas, balki kompetentlik darajasiga qarab ishga olinadi. Buning uchun har bir ish beruvchi idora, korxonalar, tashkilot yoki muassasada ishga oluvchining kompetentlik darjasini egallashi mumkin bo'lgan lavozimiga qarab differensiallashgan tarzda kompyuterdagi testlar, og'zaki muloqatlar va prezentatsiyaviy baholash mezonlari ishlab chiqilgan. Baholash mezonlari ish beruvchining kasbiy yo'nalishiga qarab turlicha bo'ladi va uni qo'llash mexanizmi o'ziga xos ko'rinishga ega. Yuqorida qayd etilgan mulohazalarni umumlashtirgan tarzda kompetensiya –shaxsning ko'zlangan natijalarga erishish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil ravishda amalda qo'llay olish darajasi, deyish mumkin.

Ekologik ta'lim nazariyasida zamonaviy metodologik asosni to'g'ri tanlash, uning talablaridan kelib chiqqan tarzda metodlarni ta'lim turlariga qarab joylashtirish va kasb berishda qo'llash, olinadigan natijalarning haqqoniyligi, asoslanganligi va amaliy ahamiyatligini bildiradi.

Metod (yun. metodos — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) — voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l-yo'riklar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni ajratish va asoslash usuli. Metod nazariya emas, nazariy tadqiqotlarni olib borish, asoslash, baholash va xulosalashda ishlatiladigan usul. Ushbu tadqiqot usullarsiz biron bir ilmiy-amaliy ishlarni olib borish imkoniyati yo'q. Biz xalqaro lug'atda qo'llanilgan ta'rifga to'liq qo'shilamiz, ya'ni metod (grekchada methodos – tadqiqot yo'li, usuli) – muayyan bir maqsadga erishish yo'li yoki usuli. Garchand milliy adabiyotlarida metodni turlicha nomlar— usul, uslubiyot, yo'libilan atalsa-da, lekin uni xalqaro miqyosda e'tirof etiladigan «metod» atamasini ilmiy izlanishlarda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Metodlar barcha fanlarda bor, ammo ekologik ta'limda o'zining qonuniyatlari, maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan holda ularni tanlab olish va tizimlashtirish talab etiladi.

Ekologik tadqiqot metodlari— ekotizimlarda kechayotgan jarayon, hodisa, voqea, holat va narsalarni o'rganish, aniqlash va amalga joriy qilish usuli. Ekologik tadqiqotlar deyarli barcha fan tarmoqlarida uchragani uchun ham u komplekslilik xususiyatiga ega va unda deyarli barcha fanlarga xos bo'lgan, jumladan pedagogik tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Fan metodlarining asosiy mazmuniamaliyotda sinalgan ilmiy nazariyalartashkil etadi va mohiyati jihatidan metodlar funksiyasiga ega. Metod o'z navbatida, yangi ilmiy nazariyalar va qonuniyatlarning ochilishigavosita bo'lib xizmat qiladi. Biror yangilikni kashf qilishda qo'llagan ilmiy metod ko'proq ahamiyatga ega, deyish mumkin.

ILMIY AXBOROT

chunki boshqa kashfiyotchilar hamshu olim qo'llagan ilmiy metodga tayanibko'plab kashfiyotlarni ochishi mumkin.

O'zbek tilida chop etilgan nufuzli «Pedagogik ensiklopediyasi»da metodika terminiga ikkita tushuncha berilgan: 1) biror ishni bajarish, amalga oshirish, ado etish tushunchalari, usullarining yig'indisidir; 2) o'qitish usullari haqidagi ta'limot . Lekin: birinchidan, nima uchun pedagogik ensiklopediyada, umumiy milliy ensiklopediyadagi kabi, metodikaning birinchi varianti, ya'ni kishilik faoliyatining barcha jabhalarini qamrab oluvchi umume'tirof tushunchasi berilgan; ikkinchidan, metodika ishni bajarish, amalga oshirish yoki ado etish tushunchasini bermaydi balki ularni bajarish usullarini qo'llash jarayoni yoki texnologiyasini ko'rsatib beradi; uchinchidan, usullar yig'indisi, to'g'rirog'i tizimlash vazifasini metodika emas, metodologiya bajaradi; to'rtinchidan, biz yuqorida aytib o'tganimizdek, pedagogikada o'qitish usullari (metodlari) haqidagi ta'limot — ta'lim metodologiyasidir.

Pedagogik metodika — ilmiy tadqiqotni olib borish prinsiplari, metodlari, usullari, texnikasi, tartibi va tashkil etish majmuasi, ya'ni o'quv-tarbiya jarayonini yechish uchun pedagogik xodisalarni tadqiq qilish. Bizning fikrimizcha, pedagogik metodologiyadan farqli ravishda metodlar haqidagi ta'limot emas, balki pedagogik metodika — ta'lim va tarbiyada qo'llaniladigan pedagogik metodlarni muayyan pedagogik qonun va qonuniyatlardan kelib chiqqan tarzda rejalashtirish, rasmiylashtirish, amalga joriy qilish, nazoratlash, monitoringini olib borish, baholash va xulosalash yo'li, to'g'rirog'i mexanizmi.

Mexanizm – biron-bir harakatni bajarish uchun zarur bo'lgan va uzviy bog'langan qismlar tizimi. Pedagogik ta'lim metodikasi — oddiydan murakkabga, yaqindan uzoqqa tomon borish, talabalarning yoshi, jimoniy va psixologik holatini inobatga olish, ta'limning umumiylik va kabbiylik kabi prinpiplariga amal qilgan tarzda qismlarga ajratiladi.

Talabalarda ekologik axloqiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda ekoetika ta'lim metodologiyasidagi quyidagi talablarni ajratish mumkin: ekologik ta'limga oid tadqiqotlarni muayyan ekotizimlar doirasida olib borish; metodlarni tanlashda amaldagi huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ekologik, axloqiy va texnologik sharoitlardan kelib chiqish; tabiiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy voqea, jarayon va hodisalarni tadqiq qilish; ekologik ta'lim tadqiqot metodlarini tanlash; ilmiy bilish metodlarini real sharoitdan kelib chiqqan holda tizimlashtirish. Demak, ekologik ta'lim metodologiyasida ijtimoiy sharoitni inobatga olishda tadqiqotlarni ijtimoiylashuviga, ya'ni inson tomonidan jamiyatda yashash imkonini beruvchi bilimlar, normalar va qadriyatlar tizimining o'zlashtirilishini inobatga olish kerak .

Ekologik axloqiy tarbiya insonning ma'naviy va ruhiy dunyosini boyitishga va shakllantirishga imkon beruvchi yo'nalishlardan biridir. Tabiat, o'simliklar, hayvonlar va odamga bo'lgan mehr-muhabbat talabalar qalbida shaxsga, insonga xos bo'lgan ezgulik va mehribonlik tuyg'ularini yanada rivojlantiradi. Yer, suv, havo, o'simlik va hayvonlarni, hayot manbalarini va yashash vositalarini ehtiyotkorona saqlash, e'zozlash ma'naviyat mezoni hisoblanadi. Tabiat qonunlarini yaxshi bilish, amalda tatbiq etish, yoshlarni ekologik madaniyat ruhida tarbiyalash atrof-muhit tozaligini, sog'liq-salamatlikni mustahkamligini, turmush farovonligini ta'minlaydi.

Oliy ta'lim bosqichlarida talaba va yoshlarning ekologik tarbiyasida asosiy e'tibor ekotizimlar va atrof-muhit muhofazasi, tabiatdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, atrof-muhitni yaxshilashga qaratilgan texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan global malakalariga katta ahamiyat beriladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish, global va hududiy-ekologik muammolarni bilish bilan bog'liq bo'lgan masalalarga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga ekologik madaniyatning asosiy manbalaridan biri hisoblangan o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlari, tabiatni, atrof-muhitni va madaniy meroslarini asrab-avaylash bilan bog'liq qadriyatlarni himoya qilish, saqlash, ularni ko'paytirish va kelajak avlodlarga yetkazish bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy mas'uliyat, vijdonlilik, burchga sadoqat, qat'iyatlilik, tashabbuskorlik kabi fazilatlar shakllanadi va ular rivojlantiriladi.

XULOSA

Xulosa qilganda, ekologik o'quvni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minotini takomillashtirishning integrativ metodikasi ekologik axloqiy bilim, ko'nikma va malakaga asoslangan ta'lim modeli va texnologiyasini o'z ichiga oladi. Bunda ekologik bilimlarnigina emas, ekologik axloqiy dunyoqarashni ham shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуназаров Л.М., Тохиров Р.Т. Экологик таълимда дастурий воситаларни яратиш йўллари. “Узлуксиз таълим тизимида математика ва табиий фанларни ўқитишни такомиллаштириш масалалари, ташкилий-педагогик ва услубий омиллари” Республика илмий-амалий конференция, Қўқон 2018 йил, -Б. 156-158.
2. Лемешев М.Я. Пока не поздно. Размышления экономиста -эколога. - Москва.: Молодая гвардия, 1991. - С. 5.
3. Нигматов А., Абдуназаров Л., Мухамедов Ш. Касбий экологик таълим ва тарбия.–Т.: “Иқтисодиёт-молия”, 2016. 6-б.
4. Огудин В.Л. Экологическая функция религии. journal.iea.ras.ru/archive/2000s/2001/no1/2001_1_023_Ogudin.pdf
5. Человек, общество и окружающая среда. Географические аспекты использования естественных ресурсов и сохранения окружающей среды.- М.: «Мысль», 1973. -С.10-11.
6. Экологическое образование в России: теоретические аспекты: Сб. тр. к 25-летию Научного совета по экологическому образованию Президиума Рос. акад. образования. – Москва.: Педагогика, 1997. – 160 с.
7. Ясвин В.А. Психолого-педагогическая коррекция субъективного отношения к природе в процессе экологического образования // Вопросы психологии. 1998. №4. -С. 314